

- ступу : <http://www.sage-ereference.com/sociology/Readers-Guide>. – Назва з екрана.
12. Grady J. Visual Research at the Crossroads / J. Grady [Електронний ресурс] // Forum: Qualitative social research. – 2008. – Volume 9, No. 3, Art. 38. – Режим доступу : <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1173/2618>. – Назва з екрана.
13. Prosser J. Image-based research: a sourcebook for qualitative researchers / J. Prosser [Електронний ресурс]. – Taylor and Francis group, 1998. – Pp. 84–97. – Режим доступу : http://www.google.com/books?hl=uk&lr=&id=zHYzeCh91mwC&oi=fnd&pg=PA84&ots=FltxQyAIES&sig=J7iSoFigmlv6NA_We-jfEzogsO#v=onepage&q&f=false. – Назва з екрана.

V. Bondar, Ya. Odynak

VISUAL SOCIOLOGY: EXPANDS THE EPISTEMOLOGICAL LIMITS OF SOCIOLOGICAL SCIENCE

Article presents a general overview of visual sociology as a branch of the sociology research. Analysis of basic concepts of this direction and its compliance with the basics of qualitative sociology

Keywords: visual sociology, qualitative sociology, qualitative methods.

удк: 316:025.177:303.44

Яковлев М. В.

ТЕХНІКИ ТА АЛГОРИТМИ АНАЛІЗУ ВІЗУАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ: РОЗМЕЖУВАННЯ ЯКІСНИХ І КІЛЬКІСНИХ ПІДХОДІВ

У статті запропоновано порівняння різної логіки аналізу візуального матеріалу в межах якісної та кількісної дослідницьких традицій на основі різних технік та алгоритмів аналізу візуального матеріалу.

Ключові слова: методологія дослідження, кількісні методи, якісні методи, візуальна соціологія.

Дослідження різних візуальних матеріалів – фотографій, малюнків, відеозаписів, будь-яких інших зображень – на думку багатьох сучасних науковців-суспільствознавців, нерозривно пов'язане із центральним значенням *візуального* у сучасній культурі. Дослідник М. Джей ввів термін *окулярноцентризм* на позначення зосередженості на видимому, тому, що демонструється, тому, що подається на споглядання. Він наголошує, що для сучасної доби вкрай важливо бути видимим [цит. у 11, с. 2]. Як пише український науковець І. Чудовська-Кандиба, «прояви візуального, що мають місце у навколишньому світі, є виразнішими, різноманітнішими і багатшими, ніж будь-коли... збільшується “візуальна образність” доквілля, урізноманітнюються практики візуального» [1, с. 97]. Це також означає, що людство у процесі свого поступу накопичило багато різноманітних візуальних артефактів, які можна і варто досліджувати як джерела цінної інформації

про різноманітні суспільно-політичні явища. Варто зазначити, що візуальні артефакти сьогодні не є предметом лише мистецтвознавчих розвідок, оскільки за своєю природою вони виходять за межі мистецтва та звертаються до буденності людського життя в усій багатоманітності її проявів.

Аналіз візуальних матеріалів як дослідницький напрям розвивається в межах різних наук – від мистецтвознавства до інформатики. «Потужна» міждисциплінарність цього напрямку є, з одного боку, його великою перевагою, оскільки до аналізу візуальних артефактів можна підійти з теоретико-методологічних засад різних наукових дисциплін. З іншого боку, в цьому є свої недоліки, які передусім полягають у тому, що аналіз візуальних матеріалів не є структурованим і систематизованим. Навіть у межах соціологічних досліджень візуальні методи не становлять окрему, усталену групу методів [1, с. 107].

У сучасних публікаціях, присвячених дослідженню різних зображень, немає чіткого викладення процедур аналізу візуальних матеріалів. Автори досліджень у загальних рисах звітують про те, які візуальні матеріали і з якою метою вони використовували, проте технічному аспекту свого дослідження вони відводять вкрай мало місця. З іншого боку, науковці-методологи роблять особливий наголос на теоретичних підходах до інтерпретації зображень, уникаючи деталізованого викладу технік і алгоритмів аналізу [6]. У поодиноких публікаціях, присвячених викладу процедур аналізу візуального, на жаль, не порушується питання теоретико-методологічних засад цього виду досліджень [1]. Таким чином, слабкою стороною аналізу візуальних артефактів є відсутність структурованого викладу прийомів аналізу талогіки його перебігу з прив'язкою до теоретико-методологічних засад дослідження візуального в цілому.

Зважаючи на виділену проблему, *метою* цієї статті є порівняння логіки аналізу візуального матеріалу в межах якісної та кількісної дослідницьких традицій. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) окреслити відмінності у методологічних засадах якісних і кількісних методів досліджень;
- 2) навести приклади технік та алгоритмів аналізу візуального матеріалу за різними логіками якісних і кількісних методів;
- 3) порівняти особливості аналізу візуального матеріалу в межах якісних та кількісних методів.

Техніки аналізу візуального матеріалу напряму пов'язані із дослідницькими традиціями. Мова йде про розмежування між якісними та кількісними напрямми. Загальноприйняте в англо-американській суспільствознавчій традиції розрізнення між цими дослідницькими традиціями чи «школами» влучно сформулював М. Кротті [4]. Він вважає, що основою розрізнення між кількісними і якісними дослідженнями є різні *теоретичні перспективи*: кількісні методи спираються на *позитивізм* та *постпозитивізм*, а якісні – на *інтерпретативізм* як засадничу теоретичну перспективу, яка охоплює символічний інтераціоналізм, феноменологію, герменевтику, а також фемінізм, постмодернізм та інші напрямми [4, с. 3–4]. Своєю чергою, теоретичні перспективи, за М. Кротті, спираються на три основні епістемології, що дають відповідь на запитання: «Як ми знаємо те, що знаємо?». Об'єктивізм відповідає так: існує об'єктивна істина, певні закони та закономірності, так би мовити, незалежно від людей. Конструктивізм натомість вказує на те, що реальність не має «об'єктивних закономірностей», бо вона конструйована людством і є

своєрідним витвором його діяльності [4, с. 15–17]. Нарешті, суб'єктивізм каже про те, що знання про реальність «звідкись береться» або «насаджується об'єкту певним суб'єктом» [4, с. 9]. У цій статті розглядатимемо об'єктивістські та конструктивістські епістемологічні засади як основу розмежування якісної та кількісної дослідницьких традицій.

Почнемо з кількісної традиції, яскравим прикладом якої є кількісний контент-аналіз. Наріжним принципом цього методу є виділення об'єктів зображення і тих його характеристик, що піддаються квантифікації для подальшого кількісного аналізу. Свого роду «радикальним» проявом такого підходу є дослідження візуальних об'єктів у комп'ютерних науках. Розглянемо приклад цього підходу з публікації німецького дослідника Й. Штайнмюллера [12].

Представлена ним техніка є своєрідним перекодуванням малюнка в набір кодів, головною умовою якого є логічне, послідовне і систематичне кодування характеристик зображення. Наприклад, у заданій послідовності можна кодувати кольори, об'єкти, їхню щільність, розташування як щодо один одного, так і щодо фону зображення, кут погляду на об'єкти, перспективу, в якій об'єкти подані тощо. У вигляді числових даних (навіть формул чи систем рівнянь) цю інформацію вводять до масиву даних для подальшої обробки. У своїй книзі Й. Штайнмюллер подає *модель аналізу зображень за Марром*, яка є по суті набором правил і послідовностей перетворення зображення на коди. Згідно з цією моделлю, на першому етапі реєструють *радіометричні властивості* зображення, а саме кольори та їх відтінки [12, с. 6]. На другому етапі виділяють *основний ескіз малюнка*: зміну відтінків, береги малюнка, двовимірну геометрію його простих елементів [12, с. 6]. Третій етап має назву «*Ескіз у 2,5 D*», тобто у «двох з половиною вимірах». Цей етап охоплює виділення геометричних та фотометричних властивостей видимих поверхонь, векторів об'єктів, «глибини» зображення [12, с. 7]. Останній етап – *представлення у 3 D* – передбачає «інтегрування 2,5 D ескізів, опис сценографії зображення (об'єктів разом з їх розташуванням один до одного)» [12, с. 7].

Зрозуміло, що така детальна декомпозиція зображення на його складові, яка є необхідною для цифрової обробки візуальних даних в інформатиці, рідко коли потрібна суспільствознавцям. Разом з тим, основну ідею – виділення елементів зображення для їх подальшого опрацювання – застосовують у кількісному контент-аналізі. Детальний кількісний аналіз безумовно можна використати для каталогізації візуальних артефактів, для порівняльного аналізу деяких влас-

тивостей об'єктів (приміром, кольорової гама агітаційних плакатів) тощо.

Для ілюстрації можливостей кількісного контент-аналізу візуального матеріалу візьмемо приклад реального дослідження, проведеного Ф. Беллом на основі ілюстрацій 300 випусків австралійського жіночого журналу *Cleo* у період з 1972 по 1997 рр. [2]. Це дослідження яскраво ілюструє алгоритм кількісного аналізу візуального матеріалу. Як уже зазначено, кількісна методологія слідує позитивістській логіці дослідження: спочатку висувається гіпотеза про зв'язок (чи відсутність зв'язку) між певними явищами, які концептуалізують та операціоналізують у вигляді певних змінних. Потім збирають емпіричні дані, на основі аналізу яких висунути гіпотезу приймають або відкидають [8, с. 205]. Ф. Белл перевіряв гіпотезу про зміну в часі представлення чоловіків та жінок у рекламі. Він збирав інформацію по чотирьох змінних: *гендер*, *роль*, *фізичні умови*, *розмір зображення* [2, с. 17]. Кожна змінна могла мати кілька значень: *гендер* – лише два (чоловік або жінка), *роль* – п'ять (виконання хатньої роботи, медсестра/медбрат, бізнесмен/ділова жінка, стюардеса/стюарт, вчитель/вчителька), *фізичні умови* – два (вдома чи в громадському місці), *розмір* – чотири (уся сторінка, півсторінки, більші ніж півсторінки, розворот). На основі проведеного кростабуляційного аналізу (з розрахунками коефіцієнта ϕ) Ф. Белл доходить висновку, що хоча жінки з часом стають частіше представленими у «ділових» умовах, їм переважно «відводиться більше місця» в ситуаціях догляду за дитиною, у ролі хатніх робітниць, натомість чоловіків суттєво рідше представляють у домашніх умовах.

У публікації Ф. Белла також наведено приклад перевірки семіотичної гіпотези [2, с. 27–28]. Алгоритм цієї процедури подібний до описаної роботи: були виділені три змінні (соціальна дистанція, модальність, поведінка), під які були вибрані певні коди на позначення специфіки цих змінних, які, своєю чергою, підраховували та аналізували за допомогою інструментарію описової статистики та деяких технік інференційної статистики (аналіз кростабуляцій) [2, с. 27–31]. Так чи інакше, у цій процедурі Ф. Белл слідує загальній логіці кількісного, відтак (пост)позитивістського дослідження.

Для порівняння кількісного способу аналізу та інтерпретації зображення із якісним розглянемо підходи до дослідження візуального матеріалу Дж. Роуз, Е. Панофські та Р. Ван Стратена. Інтерпретація візуального, на думку Дж. Роуз, має враховувати існування трьох «місць» візуального: (а) місце виробництва зображення, (б) місце самого зображення, (в) місце, в якому аудиторія глядачів «споживає» зображення [11].

Окрім цього, дослідниця вводить поняття *модальності візуального* (зображення як такого), які бувають *технологічні, композиційні, соціальні*. Відповідно до цієї класифікації, Дж. Роуз пропонує різні способи аналізу зображення, які у вигляді дослідницьких питань подано у табл. 1 [11, с. 37].

Таблиця 1. Дослідницькі питання для дослідження візуальних матеріалів за Дж. Роуз [11, с. 30]

	Технологічна модальність	Композиційна модальність	Соціальна модальність
Виробництво зображення	Як зображення створене?	Якого жанру зображення?	Ким створене зображення? Як? Для кого? Для чого? Чому?
Саме зображення	Яким є візуальний ефект зображення?	Якою є сама композиція зображення?	Яким є візуальний смисл/значення зображення?
Місце «споживання» зображення	Як зображення транслюється? Як воно поширюється і циркулюється? Де воно демонструється?	Як зображення представлено для перегляду? Яким є зв'язок зображення з іншими зображеннями та/або текстами?	Як зображення інтерпретується? Ким? Для чого? Чому?

Як бачимо із запропонованих у таблиці запитань, якісний контент-аналіз (тобто аналіз змісту) в межах інтерпретативної парадигми намагається зрозуміти значення зображення у певному контексті. Розуміння, з німецької *verstehen*, є наріжним принципом якісної дослідницької методології [7, с. 4]. Наведені запитання можна сприймати як технічний бік дослідження візуального, кінцева мета якого – зрозуміти його смисл і значення. Разом з тим, ці запитання є досить конкретними, а це означає, що у відповідях на них можна отримати дані для емпіричного аналізу зображень у кількісній дослідницькій традиції, оскільки сам інструмент дослідження не обов'язково вимагає від дослідника проведення дослідження в якійсь одній із дослідницьких традицій.

Прикладом якісної дослідницької традиції є інтерпретативний аналіз зображення за Е. Панофські, розроблений та доповнений Р. Ван Стратеном [13]. Розглянемо основні складові запропонованого ними алгоритму, що їх називають *фазами інтерпретативного аналізу зображення*:

1) *преіконографічний (доіконографічний) опис*: безпосередній опис зображеного, перелік

зображених на малюнку об'єктів, їх загальна характеристика, конфігурація, розташування, проте без інтерпретації зв'язків між ними, загальний «опис ситуації», представленої на зображенні;

- 2) *іконографічний опис*: описані зображення класифікують як певні фігури чи конкретні особи, встановлюють сюжет чи тему зображення, тобто «до конкретних форм добирають відповіді концепти» [11, с. 5]; головне завдання цієї фази, за Р. Ван Стратеном, – «описати предмет зображення» [13, с. 6];
- 3) *іконографічна інтерпретація*: завдання цієї фази – дати відповідь на запитання «Чи має зображення глибокий зміст, “друге” значення, яке мав на меті його автор?» [13, с. 10]; «За яких умов і як було створене зображення? Чи є цьому якісь причини?» [11, с. 6];
- 4) *іконологічна інтерпретація*: аналіз смислу всієї області «символічних значень», з'ясування символічної смислу зображення у ширшому політичному, історичному, соціальному контексті представлених на ньому події та/або об'єктів.

Для розуміння запропонованих фаз інтерпретації зображень слід дати визначення поняття *іконологія*. Р. Ван Стратен визначає її як «галузь історії культури, яка відкриває культуральну, соціальну та історичну основу тем і предметів у візуальному мистецтві» [13, с. 12]. За допомогою цих основ зображення, іконологія, на думку Р. Ван Стратена, може пояснити, чому митець або людина, яка замовила митцю виконання зображення, у певний історичний момент часу вибрали саме таку тему чи саме такий предмет, і чому він, своєю чергою, представлений саме в такий спосіб. З цього визначення випливає, що запропонований алгоритм аналізу зображення ставить на меті розуміння певного досвіду, індивідуального чи соціального, пов'язаного із досліджуваним зображенням. Отже, його можна вважати таким, що цілком відповідає якісній дослідницькій традиції.

Хоча розуміння досвіду і лежить в основі якісної методології як дослідницького напрямку, воно безумовно не є його винятковою кінцевою метою. Дослідник може не лише *розуміти* певний досвід, а й *інтерпретувати* його. За Р. Бонзаком, інтерпретацію значень в якісних методах (в дослідженні як текстів, так і зображень) можна поділити на *формулюючу* та *рефлексивну*. *Формулююча* інтерпретація пов'язана з тим, що «досліджуване саме відверто... повідомляє» [3, с. 19]. Вона має на меті дати відповідь на запитання «Що?». Німецька дослідниця К. Демут дає таке визначення формулюючої інтерпретації: «ідентифікація тематичної структури [певної] взаємодії за допомогою сегментування цієї взає-

модії відповідно до тем та підтем» [5, с. 52]. Р. Бонзак зазначає, що цей тип інтерпретації охоплює *доіконографічний* та безпосередньо *іконографічний* рівень, виділені Е. Пановські. *Рефлексивна інтерпретація* намагається відповісти на запитання «Як?», тобто в який спосіб і який матеріал (під «матеріалом» мається на увазі знання про певні події, конкретний соціальний контекст) передають за допомогою зображеного на малюнку чи фотографії. Як доповнює К. Демут, цей тип інтерпретації намагається відтворити *дискурсивну організацію* тем та підтем, виділених на попередньому етапі [5, с. 52].

Інтерпретація також не є кінцевою сходинкою у процесі якісного дослідження. За Р. Бонзаком, інтерпретативний аналіз у цілому та *документальний метод* зокрема спрямовані на створення і розробку типологій, тобто на *типологізацію* (нім. *Typenbildung*). Типологізація, за Р. Бонзаком, є двох типів (або радше етапів, оскільки перший із них є передумовою та кроком, що передуює наступному): *смислогенетична* та *соціогенетична* [3, с. 134–137]. Перший тип досягається тоді, коли за допомогою численних порівнянь різних груп дослідник може на основі відмінностей і подібностей між ними (групами) виділити особливості сприйняття та розуміння ними певних тем і предметів. Тобто на етапі *смислогенетичної типологізації* встановлюють моделі створення і відтворення смислів. Варто наголосити, що, за Р. Бонзаком, створення типологій можливе лише за допомогою порівняльного аналізу достатньої кількості емпіричного матеріалу. *Соціогенетична типологізація* спрямована на пов'язування індивідуальних чи групових спільних або відмінних рис у сприйнятті соціальної реальності до різних «соціокультурних вимірів» [5, с. 52]. Ця типологізація, за Р. Бонзаком, є багатовимірною, оскільки вона намагається з'ясувати значення індивідуального чи групового досвіду у багатьох соціокультурних вимірах, якими можуть бути вікові, гендерні, освітні та інші аспекти досліджуваної теми [3, с. 137].

Таким чином, якщо *об'єктивізм* та *конструктивізм* лежать в основі розмежування кількісної та якісної методологій дослідження, то процес аналізу візуального матеріалу, що проводиться в межах досліджень з використанням якісних або кількісних методів, відбуватиметься за різними логіками. У випадку кількісних методів, що були проілюстровані на прикладі кількісного контент-аналізу, дослідження слідуватиме дедуктивній логіці перевірки висунутих гіпотез для спростування або підтвердження певної теорії, за умов відсторонення дослідника від предмета дослідження. У випадку якісних методів, алгоритми яких були проілюстровані на прикладі інтерпре-

тативного аналізу візуального, дослідження індивідуального чи колективного досвіду на основі візуальних матеріалів, інтерпретації їхніх значень, побудова різних типологій для розуміння їх більш широкого соціокультурного контексту слідуватиме спільній для якісної методології логіці *розуміння*, яка є менш структурованою і в якій досвід дослідника привноситься у процес дослідження.

Темою подальших наукових розвідок може стати поєднання методів, яке активно розробляється у сучасних соціальних науках і дістало на-

зву *змішаної методології*. Цю методологію можна застосовувати і для аналізу візуального матеріалу. Також предметом наукової дискусії може бути питання про саму відмінність дослідницьких логік у випадку якісних та кількісних методів, оскільки не всі науковці переконані в її існуванні [напр. 9, с. 4–7]. Загалом, проблематика як методології наукових досліджень у цілому, так і інноваційних технік дослідження зокрема залишатиметься й надалі актуальною з огляду на невіршеність багатьох спірних питань щодо методологічних засад суспільствознавчих наук.

1. Чудовська-Кандиба І. Візуальне у дослідженнях культури / Ірина Чудовська-Кандиба // *Якісні дослідження в соціологічних практиках : навчальний посібник* / За ред. Н. Костенко, Л. Скокової. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2009. – С. 96–119.
2. Bell Ph. Content analysis of visual images / Philip Bell // *Van Leeuwen T., Jewitt T. Handbook of visual analysis* / T. Van Leeuwen, T. Jewitt. – 3rd ed. – Sage, 2003. – P. 10–34.
3. Bohnsack R. Rekonstruktive Sozialforschung: Einführung in qualitativen Methoden / Ralf Bohnsack. – 6. Auflage. – Opladen : Verlag Barbara Budrich, 2007. – 291 s.
4. Crotty M. The Foundations of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process / Michael Crotty. – 3rd ed. – Sage, 2007. – 248 p.
5. Demuth C. Talking to infants: how culture is instantiated in early mother-infant interactions. The case of Cameroonian farming Nso and North German middle-class families / Carolin Demuth. – Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie <...> am Fachbereich Humanwissenschaften der Universität Osnabrück, Fachgebiet: Entwicklung & Kultur. – Osnabrück, 2008. – 240 p.
6. Elkins J. Visual studies: a skeptical introduction / J. Elkins. – Routledge, 2003. – 230 p.
7. Filstead W. Introduction / William Filstead // *Qualitative Methodology: Firsthand Involvement with the Social World*. – Chicago : Markham Publishing Company, 2007. – P. 1–14.
8. Jandourek J. Úvod do sociologie / Jan Jandourek. – Vyd. 2. – Praha : Portál, 2009. – 232 s.
9. King G. Designing Social Inquiry. Scientific Inference in Qualitative Research / G. King, R. Keohane, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – 247 p.
10. Lischka K. Ikonographie und Ikonologie als Methoden kommunikationswissenschaftlicher Bildanalyse / Konrad Lischka. – Norderstedt : GRIN Verlag, 2002. – 60 s.
11. Rose G. Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials / Gillian Rose. – London : Sage, 2004. – 287 p.
12. Steinmüller J. Bildanalyse: Von der Bildverarbeitung zur räumlichen Interpretation von Bildern / Johannes Steinmüller. – Berlin-Heidelberg : Springer Verlag, 2008. – 274 s.
13. Van Straten R. An introduction to iconography / Roelof Van Straten. – Gordon and Breach Science Publishers, 1994. – 153 p.

M. Yakovlyev

TECHNIQUES AND ALGORITHMS FOR ANALYSIS OF VISUALS: DELIMITATING QUALITATIVE AND QUANTITATIVE APPROACHES

Article provides a comparison of different logics of analysis of visuals within the quantitative and qualitative research traditions based on examples of different techniques and algorithms of analyzing the visuals.

Keywords: research methodology, quantitative methods, qualitative methods, visual sociology.